

Beschrijving van Zocherstraat 23

Bezoekdatum: 12 december 2003

Datum beschrijving: 15 november 2004

Auteur: Yteke Spoelstra

Architect: Dienst der Publieke Werken

Ontwerp: 1916

Stedenbouwkundige context

De voorgevel van de voormalige Vijfde Hoogere Burgerschool (HBS) met driejarige cursus is bijzonder smal en bevindt zich in de knik van de Zocherstraat 23 in het stadsdeel Oud West. Het bijna geheel vrijstaande schoolgebouw is grotendeels gelegen op het binnenterrein tussen de Zocherstraat en de Frederiksstraat. De lokaalzijde heeft zicht op het Vondelpark. Deze twee straten staan gedeeltelijk haaks op de Overtoom, waarbij de Frederiksstraat bij het Vondelpark eindigt en de Zocherstraat een scherpe hoek maakt en met een slinger op de Amstelveenseweg uitkomt.

Oorspronkelijk was dit het grondgebied in de voormalige Binnendyksche Buitenveldersche Polder van de Gemeente Nieuwer Amstel. De eerste bebouwing in dit gebied was ontstaan aan weerszijden van de drukke handelsroute over de Overtoomsche Vaart, (in oorsprong de Overtoom) en mondde uit in de Slotervaart en de Schinkel met op de kruising de Overtoomsche Sluis. In 1770 stonden hier herbergen, molens en buitens waaronder 'Meilust' (tussen de Frederiksstraat en de latere Zocherstraat) terwijl zich aan het einde van de negentiende eeuw hier bedrijfjes bevonden zoals een ijzergieterij, stoomhoutzagerijen, winkelhuizen en woningen. De eerste Amsterdamse uitbreiding die over de stadsgrens van de Gemeente Nieuwer Amstel heen liep, was Het Rij- en Wandelpark het Vondelpark van 1865. In 1896 werd het gebied door Amsterdam geannexeerd.

De Zocherstraat is een uitzondering op de eeuwenoude dwarstraten-structuur van de Overtoom. Het werd pas in 1915 aangelegd in een slingerende L- of S-vorm naast de Overtoom 497 en de zuidkant van de Amstelveenseweg 35. Alleen een simpel goederenspoortje dat later voor tram 1 en 6 werd omgebouwd liep al voor die tijd over het traject van de Zocherstraat. Op oude foto's is te zien dat het spoortje langs de achterkant van de Overtoomkerk (Overtoom 543 - Zocherstraat 40) liep. Dit oudste gebouw aan de Zocherstraat is inmiddels gesloopt. Midden jaren vijftig bouwde Architect Ben Ingwersen ondermeer op die plek aan de Overtoom het grote complex Autopton, de Volkswagen-garage met appartementen, waarvan de achtergevel de noordzijde van de Zocherstraat bepaalt.

Aan de zuidzijde van de straat, de Vondelparkzijde, ontwierp architect J. Huisman in 1920 woonblokken op een E-vormige rooilijn waarbij de inhammen of hoven met groenperken een beeldbepalende positie aan de straatzijde innemen. Deze opzet was een compensatie voor de oorspronkelijke opzet om vrijstaande villa's te bouwen maar tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn deze hoge woningbouwblokken neergezet. De gemeente had daarvoor al in 1916 de HBS geplaatst op het scharnierpunt van het L-vormige deel van de straat. Op dit binnenterrein is indertijd ook een Openbare Lagere School (1915) neergezet, dat begin twintigste eeuw bekendheid kreeg als de Eerste Gemeentelijke Openlucht School, de Eduard Polakschool. De plek aan het Vondelpark werd indertijd al, als een weldadige plek voor de opgroeiende jeugd beschouwd en samen vormen de twee gebouwen een klein scholenensemble op een ideale locatie, midden in het groen.

Tegenwoordig heeft het Regionaal Opleidings Centrum (ROC) de voormalige HBS in gebruik.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen

De HBS met dienstwoning, die officieel in 1916 ontworpen is door de Dienst der Publieke Werken van de Gemeente Amsterdam, wordt door architect en collega A.A. Kok toegeschreven aan architect G.J. Rutgers. De driejarige HBS bevat behalve een dienstwoning en een gymzaal, 16 schoollokalen met daarbij een natuur- en een scheikundelokaal, een aardrijkskunde- en een tekenlokaal.

De corridorschool heeft lokalen aan een zijde van de gang, waarbij de meeste op het zuiden, aan de parkzijde zijn gelegen. Het is een gebouw dat uit twee bouwvolumes is samengesteld. Het grootste is het leslokalengebouw met drie bouwlagen en een plat dak en het kleinere is de gymnastiekvleugel, een parterregebouw met een schilddak.

Alleen het lokalengebouw met dienstwoning heeft een vrijwel symmetrische C-vormige plattegrond waarbij de hoofdas een oost-west ligging heeft. In de twee uitbouwen aan de achterzijde bevinden zich

de twee trappenhuizen. De gymvleugel, ook aan de achterzijde, staat hier haaks op. De open schoolpleinen met fietsenbergplaatsen aan weerszijden van het gymgebouw zijn op het noorden gesitueerd.

De smalle entreegevel van het lesgebouw met de hoofdingang ligt in een afgeplatte hoek aan de westzijde is, en vormt een hap uit de hoek van de C-vormige plattegrond. De vestibule maakt een hoek van 45 graden met de hal. Aan weerszijden van de vestibule bevinden zich twee rechthoekige kamers, waarvan één met een schuin afgesneden hoek. De noordelijke kamer was oorspronkelijk een wachtruimte en de andere is nog steeds de conciërgeloge. Naast deze vroegere wachtruimte is het hoofdtrappenhuis met een brede bordestrap gelegen. Achter de conciërgeloge bevindt zich een doorgang naar de belendende dienstwoning, die aan de westzijde van de school en aan de parkzijde, gelegen is. Tegenover het trappenhuis en de centrale hal liggen de voormalige bibliotheek en vijf klaslokalen waarvan de laatste twee voor schei- en natuurkunde bestemd zijn. De begeleidende gang met garderobenissen komt uit op dit dwarsgelegen lokaal. Hier tegenover ligt het tweede trappenhuis, als een pendant van het eerste, met daarnaast een kleedkamer voor gymnastiek en een gang. De voormalige gymzaal, die hier achter ligt, is heel ruim en verbouwd tot kantine.

De eerste verdieping is wat betreft de vijf lokalen, gelijk ingericht als de begane grond waarbij het dwarsliggende lokaal dat de gang afsluit, hier als tekenlokaal is ontworpen. Tussen dit lokaal en de bordestrap is een grote toiletgroep aanwezig. Boven de bibliotheek bevindt zich een grote directeurskamer. De dienstwoning heeft op deze etage drie smalle kamertjes. Boven de vestibule met de twee aangrenzende kamers is een grote lerarenkamer met een bijzondere vorm die doet denken aan een vogel met uitgeslagen vleugels.

De tweede verdieping verschilt niet veel van de eerste verdieping. Het dwarsliggende lokaal is ontworpen als aardrijkskundelokaal terwijl boven de directeurskamer en de dienstwoning twee klaslokalen zijn gecreëerd.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur

De school, gelegen aan het Vondelpark en met de ingang in een smalle, maar zeer fraai gedecoreerde voorgevel, is opgemetseld in baksteen met toepassing van natuursteen voor de cordonbanden, onderdorpels van de ramen e.d.

De entree bevindt zich in het midden van deze symmetrische voorgevel. Deze gevel heeft geen rechte rooilijn maar is opgebouwd uit drie hoge traveeën, die met hoeken van 135 graden tegen elkaar aan staan. De bijzondere entreegevel wordt geaccentueerd door twee grote beelden van roofvogels, die de daklijn een spannend silhouet verlenen.

Boven de verdiept liggende ingang bevond zich oorspronkelijk in smeedwerk de naam van de school in het typisch gekrulde lettertype uit de jaren twintig waarbij, uit esthetisch oogpunt, de middenschreef van de E verhoogd is en die van de A zeer laag:

5e HOOGERE BURGERSCHOOL MET 3 JAR. CURSUS.

Tegenwoordig zijn de letters vervangen door de naam: JOKE SMIT COLLEGE.

Aan weerszijden bevinden zich beelden van een slang met de staart in de bek.

Op de eerste en de tweede verdieping zijn nog roederamen. De erkerramen zijn opgebouwd uit een drielichtvenster met een onderverdeling in vierruits-tuimelramen boven het kalf en daarbeneden zesruitsvensters. De scheiding tussen de traveeën is geaccentueerd door kolossale pilasters. Het venster van de docentenkamer op de eerste verdieping heeft nog fraaie glas-in-loodramen.

De twee zijtraveeën zijn spiegelbeeldig vormgegeven. Op de begane grond bevinden zich in elke travee een deur en een smal venster met tuimelramen. De deur aan de zuidzijde leidt naar de dienstwoning terwijl die van de noordzijde via een gang toegang geeft naar de fietsbergplaatsen achter de school. Ter hoogte van de erkerramen bevindt zich op elke verdieping een kruisvenster met roederamen. De verdiepingsscheidingen zijn geaccentueerd door natuurstenen cordonbanden.

De parkgevel wordt gedomineerd door grote lokaalramen en twee grote beelden van mensfiguren en roofvogels, maar is door de wildgroei van de bomen van het Vondelpark bijna niet meer te zien. Deze gevel heeft ook een symmetrische opbouw met twee brede zijrisalieten en een middendeel bestaande uit vijf lokaalvenstertraveeën. De hoge plint geeft de school een voornaam voorkomen. De naar achteren wijkende zijdelen, hebben op de begane grond aan het park balkons met sculpturen van met slangen verfraaide trappen naar de tuin. De risalieten zijn fraai met baksteenversieringen gedecoreerd en waren aanvankelijk voorzien van een monumentale vlaggestok. De oostelijke travee met de lokaalramen heeft

op de eerste twee bouwlagen drie gekoppelde vensters, die bestaan uit drie boven elkaar geplaatste tuimelramen waarvan de oorspronkelijke roeden verdwenen zijn.

De oostelijke zijrisaliet met de ramen van de dienstwoning heeft op de verhoogde begane grond drie openslaande deuren naar het balkon en op de eerste verdieping twee boven elkaar geplaatste vensters waarbij ook alleen de bovenste ramen door middenstijlen verdeeld worden.

Het middendeel van de achtergevel met de vijf venstertraveeën heeft op de begane grond en op de eerste verdieping lokaalraampartijen, waarvan ook de verfijnde roeden niet meer aanwezig zijn. Enkele vensters hebben nog negenruitsramen boven het kalf met daarbeneden roedeloze ramen. De tweede verdieping heeft een andere vensterindeling: in plaats van drie gekoppelde ramen zijn hier vier lage vensters, die aanvankelijk vergelijkbaar ontworpen waren met de ramen van de dienstwoning. De overgang van het middendeel en de zijrisalieten is verbijzonderd door overhoeks geplaatste en gedecoreerde steunberen met halverwege de twee metershoge, monumentale, symbolische beelden van mensfiguren met een Egyptisch faraohoofddekse uit het Bovenrijk. Ook deze bijzondere en imposante beelden zijn helaas door de bomen vrijwel uit het zicht verdwenen. Op de toppen van het gebouw staan de beelden van grote roofvogels, die ook deze gevel een opvallend silhouet geven.

De zijgevel van het lokalengebouw is een blinde gevel.

De achtergevel met de gangramen geeft zicht op de binnenplaats. De meeste ramen hier zijn nog roederamen. Aan de meest oostelijke kant krijgen de bijzondere, dwarsgelegen lokalen daglicht van vensters. Het uitstekende deel van het oostelijk gelegen trappenhuis heeft verschillende, langwerpige, smalle raampartijen, bestaande uit veertienruits-, tienruits-, achtruits- en zesruitsramen. De oorspronkelijke gymzaal is een laag gebouw met schilddak met hoge ramen en twee openslaande deuren, die oorspronkelijk ook gedetailleerd zijn roeden

Interieur

Het meest bijzondere van het interieur van deze mooie school is de verfijnde detaillering. Met name de gang met de garderobenissen is prachtig van vorm met een 'getrapt motief' en met nog het oorspronkelijke gedecoreerde en beschilderde plafond.

Ook de bordestappen met de waardevolle trappalen zijn door Hildo Krop tot dierfiguren gevormd. De ramen van het trappenhuis hebben glas-in-lood met het 'getrapt patroon', dat in veel details en op een aantal plaatsen van het interieur terug komt. De granito vloeren, de trapreden van combanchine, alle originele details dragen bij tot grote verfijning. De trapspijlen van de beide trappen zijn afgedekt met fineerplaten. Afgaande op historische foto's waren de trapbalustrades oorspronkelijk open. Ook opvallend is de lerarenkamer met het kleurrijke glas-in-loodraam. In het schei- en natuurkunde lokaal staan nog de houten zuurkasten.

Kunst. Hildo Krop. Het exterieur en het interieur zijn verrijkt met diverse beelden uit de zeer vroege periode (1917) van de beroemde kunstenaar Hildo Krop. De cirkelvormige slang met de staart in de bek is een godsdienstige voorstelling uit het oude Egypte en staat symbool voor de eeuwigheid. De steunberen van de parkgevel met de metershoge beelden van figuren een Egyptisch faraohoofddekse van het Bovenrijk, wijzen ook al naar deze eeuwenoude cultuur. De adelaars zijn te allen tijde het antieke symbool van macht en overwinning.

Interieur. De houten trappalen van de trappen zijn door Krop tot dierfiguren gevormd.

Cultuurhistorische context

De middelbare scholen kregen over het algemeen een meer voorname en gedetailleerde gevel dan bijvoorbeeld lagere scholen. Al deze scholen zijn zonder meer de architectonische sieraden van de buurt te noemen. Deze 5e Hoogere Burgerschool met driejarige cursus is met zeer veel verfijning en gevoel voor artistieke vormgeving gebouwd. Bij de vormgeving van deze vroege middelbare school met de fraaie en prominente ligging aan het park, levert het ook een bijdrage aan de verfraaiing van de stad.

De HBS is gebouwd nadat de eerste wet op het middelbaar onderwijs van 1863 elke stad verplichtte tot het stichten van een HBS met driejarige cursus. De burgerij die werkzaam was in de handel, nijverheid en staatsdienst, kon hier haar opleiding volgen in wis-, natuur- en scheikunde, biologie, geschiedenis, aardrijkskunde, moderne talen en lijntekenen. De HBS was een natuurwetenschappelijke en meer op de praktijk gerichte opleiding. De begane grond was bestemd voor natuur- en scheikunde, met laboratoria. De eerste HBS met driejarige cursus stond, tot aan haar sloop, bij het Weteringcircuit en later werden deze scholen strategisch over de stad verspreid. Daar er een beperkt aantal van dergelijke scholen in de

stad aanwezig waren, was het van belang dat er ook fietsenrekken geplaatst werden omdat de meeste leerlingen geacht werden met de fiets van verre te komen.

Gerrit Jan Rutgers (1877-1962) is in Amsterdam een belangrijke architect geweest en kreeg veel opdrachten van voornamelijk opdrachtgevers. Hij werd geboren in Ellecom en begon zijn carrière in 1902. Hij is altijd zelfstandig architect geweest maar tijdens de Eerste Wereldoorlog heeft hij voor de gemeente gewerkt. Vooral in Amsterdam-Oud Zuid zijn veel gebouwen van zijn hand, waaronder de woonblokken aan de

J.J. Viottastraat 2-22 en 1-29 met aansluitend de Banstraat 34-42 en 46-50 (1920,1923), de Hacquartstraat 2-4a,1-13, 19-27 en 30-32 (1923-1925), het Valerius terras 1-8 en de Cornelis Krusemanstraat 1-15, de Okeghemstraat 29, de Pieter Lastmankade 1-6 (1924), de Minervalaan 23-37, 24-38 en de Gerrit van der Veenstraat 102-112, 109-127 (1927-1929), het Dijsselhofplantsoen 2-4 en 10 (1929), de Bachstraat 21 (1930), de Apollolaan 129 (1932), in ZuiderAmstel de Churchilllaan 220-226, 262-272 (1936) en in het centrum het Carlton Hotel aan de Vijzelstraat 2-20 (1926).

Rutgers werk toont vaak een harmonische compositie met veel architectonische variatie in kleur- en materiaal- en vormgebruik. Deze school is voor Rutgers een bijzondere opdracht geweest. Het gebouw heeft dezelfde kwaliteiten als de woningbouwblokken, maar is meer als een geheel ontworpen terwijl bij de woningen de diversiteit overheerst.

Een andere bijzonderheid van deze school is dat zij een van de allereerste schoolgebouwen is die zo verfraaid is met kwalitatief hoogstaande kunst. Dit vroege werk van Krop verhoogt de kwaliteit van het toch al bijzondere gebouw. Monumentale kunst in scholen was bedoeld om de leerlingen in de schoolse opvoeding kennis te laten maken met kunst. Door het Rijk werd verklaard, dat de meeste leerlingen niet in musea kwamen. Van kunst en schoonheid werd aangenomen dat zij een 'zedelijke en opvoedkundige werking' zouden hebben op de mens en zeker op de jeugd.

* Hildo Krop (1884-1970) was de officieuze stadsbeeldhouwer en kreeg al in 1916 opdrachten van ir Hulshoff voor bouwbeeldhouwwerken ondermeer aan bruggen en andere openbare gebouwen. Zijn vroegste opdrachten voor scholen heeft hij behalve aan deze HBS Zocherstraat 23 (1917) uitgevoerd aan Boerhaavestraat 22 (1916), Wormerveerstraat (1916, nu gesloopt), Oostzaanstraat 45 (1920), De Wetstraat 23 (1921), Postjesweg 1 (1921), P.L. Takstraat 33 (1923), Besteveerstraat 60 (1924) Hygiëaplein 40 (1924), Schermerstraat 15 (1925), Reynier Vinkeleskade 62 (1925) Wingerdweg 12 en Huismanshof 1 (1924), Azaleastraat 19 (1928), Gerrit van der Veenstraat 99 (1928), Dongestraat 12 (1929), Beyerlandstraat 2 (1931) en het Erasmusbeeld op de Messchaertstraat 1 (1931). De beeldhouwwerken aan de Zocherstraat zijn bijzonder omdat het zeer fraaie werken zijn waarbij de oude Egyptische kunst zo duidelijk van invloed is geweest en het geheel een mysterieus karakter verlenen. Symboliek speelt vaak een rol in het werk van Krop, meestal is het sociaal bewogen met stoere arbeiders of vrouwen die Moeder Aarde symboliseren. De mensfiguren of faraobeelden aan de parkzijde van de Zocherstraat behoren, samen met de onlangs gerestaureerde werken aan de P.L. Takstraat, tot de grootste beeldhouwwerken die Krop voor en aan een schoolgebouw gemaakt heeft. De trappalen met de exotische dieren zijn weer zeer verfrijnd.

Conclusie

De school op Zocherstraat 23-25 heeft architectuurhistorische waarde vanwege de esthetische kwaliteiten van het ontwerp en als typologisch voorbeeld van een corridorschool. Wat betreft het exterieur is het pand gaaf in hoofdvorm, materiaalgebruik en detaillering, waaronder beelden van Hildo Krop die een hoge kunsthistorische waarde vertegenwoordigen. Het pand heeft vanwege de nog aanwezige interieuronderdelen, met onder meer monumentale kunstuitingen van Hildo Krop, hoge interieurwaarden. Met zijn positie in de binnenhoek van een straat neemt dit schooltype een bijzonder plaats in de ontwikkeling van de Amsterdamse scholenbouw in en heeft om die reden stedenbouwkundige waarde.

Bronnen en literatuur

Gemeentearchief Amsterdam, beeldbank: Zocherstraat

Gemeentearchief Amsterdam, microfiche

Spoelstra Y.W.M., Schoolvoorbeelden. Inventarisatie van Amsterdamse schoolgebouwen 1850-1965.

bureau Monumenten en Archeologie, 2003-2004

Brants K., H.J. Kockx en E.J. Rothuizen, Scholenbouw, Goes 1924.

Boekholt P. Th.F.M. en E.P. de Booy (1987), *Geschiedenis van de School in Nederland, vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen /Maastricht 1987

Beek M., *Drie eeuwen Amsterdamse bouwkunst. Catalogus van architectuurtekeningen in de verzameling A.A. Kok*. Amsterdam 1984, p. 76,77.

Haagsma I, H. de Haan, A. de Haas en S.J. Schoo, *Amsterdamse Gebouwen 1880-1980*, Utrecht/Antwerpen 1981.

Casciato M., *The Amsterdam School*, Rotterdam 2003

Werf J. van der, 'Vondelparkstrook, deelgebied van Amsterdams beschermd stadsgebied', ongepubliceerd document BMA. Amsterdam 2005.